

ks. Stanisław Mieszczak scj
(*pro manuscripto*)

Łacińskie pojęcia związane z kultem

Wstęp

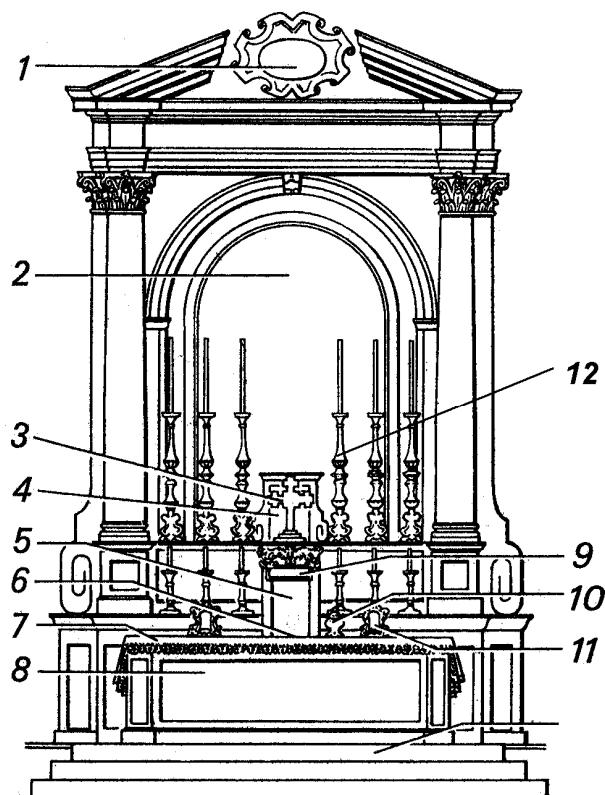
W ramach wykładu z liturgiki łatwo zauważyć potrzebę posługiwania się właściwym nazewnictwem, zarówno w tym co dotyczy teologii, obrzędów liturgicznych jak i wyposażenia kościoła. Dotyczy to alumnów w seminariach duchownych oraz świeckich studentów. Problem jest jednak jeszcze szerszy. W wielu współczesnych publikacjach, nawet w prasie katolickiej, zauważa się nieraz wiele nieścisłości w tej dziedzinie. Nie wspomnę już o dość powszechnej ignorancji rzeczywistości kościelnej, nawet w naszych środowiskach katolickich. A jednak znajomość języka, właściwego dla danej społeczności, jest przecież wyrazem związania z nią. Znajomość języka właściwego dla liturgii Kościoła katolickiego jest także przejawem znajomości Kościoła, a nawet powiedziałbym, miłości do Niego. Stąd pojawiło się przynaglenie, aby przygotować syntetyczną pomoc w tej dziedzinie.

Słowniczek powstawał na przestrzeni kilku lat i w formie elektronicznej funkcjonował w środowisku uniwersyteckim. Opublikowanie go w formie papierowej w przyszłości z pewnością ułatwi korzystanie z niego. Zawiera kilka rycin, które wyjaśniają pojęcia, ale z założenia nie wprowadzałem do niego fotografii. Pewnie uczyniłyby tę publikację jeszcze ciekawszą, ale chcąc zachować jej małe rozmiary musiałem zastosować powyższe kryterium.

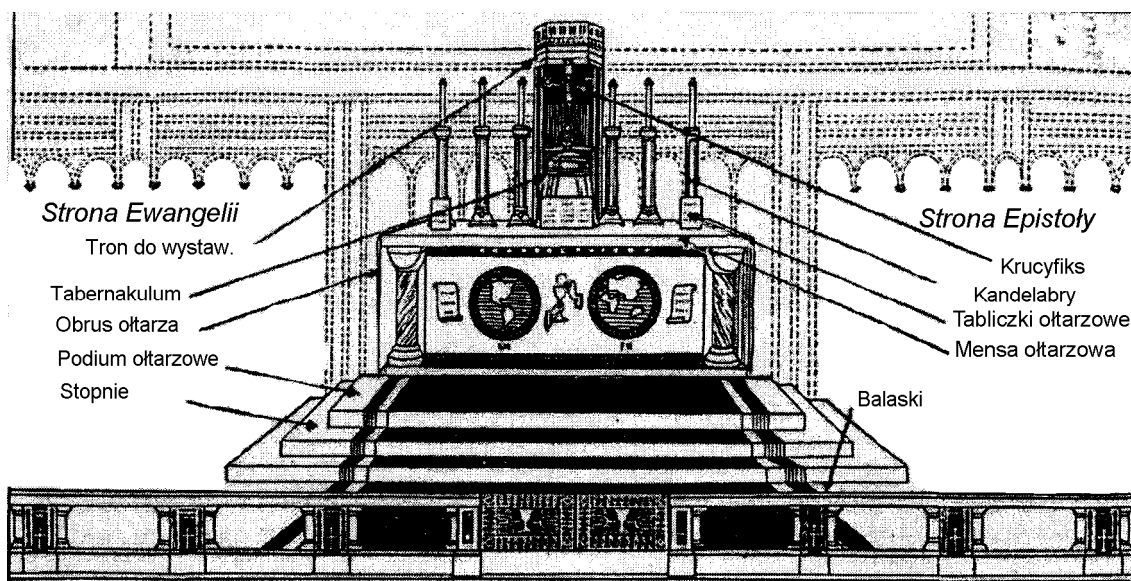
Znamy wiele słowników, opracowanych bardzo solidnie. Są to często publikacje bardzo obszerne. Podaję na końcu zestaw tej literatury, bo trudno nie odnosić się do niej. Korzystałem z nich w przygotowaniu mojej publikacji. Chodziło mi o przygotowanie dla studentów, i nie tylko, zwięzłego kompendium, ułatwiającego poruszanie się w dziedzinie liturgii katolickiej. Oczywiście, zdaję sobie sprawę, że nie jest ono kompletne i wyczerpujące. Ten wymóg spełniają wspomniane już publikacje. Niniejsza publikacja ma zachęcić do szukania i zaznajomienia się z tym co jest bliskie wspólnocie naszego Kościoła.

Wyposażenie kościoła

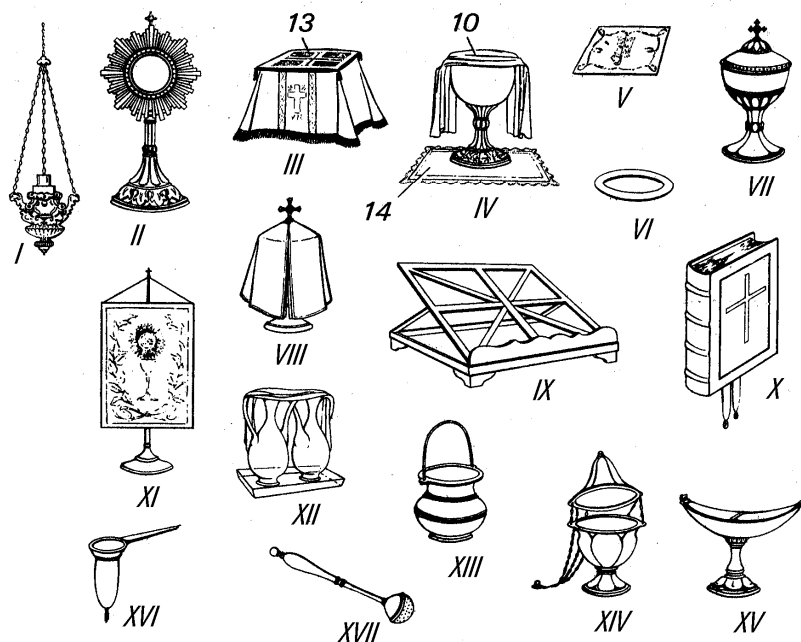
OŁTARZ TRADYCYJNY

1. kartusz
2. obraz patrona kościoła lub ołtarza. Może również ilustrować święto aktualnie przeżywane.
3. krzyż
4. predella – ozdobna część ołtarza, bezpośrednio nad mensą. W nią wkomponowane jest tabernakulum, a na niej stoi nastawa.
5. tabernakulum przykryte konopeum, czyli welonem
6. mensa ołtarzowa
7. obrus
8. antependium (antependium), często wymienne i ozdobne
9. tabernakulum
10. puryfikaterz i naczynko z wodą do puryfikacji (obmycia) palców.
11. *tabliczki z tekstami modlitw*: Modlitwa eucharystyczna, a dawniej teksty „lavabo” i „ostatnia ewangelia”.
12. lichtarz, czyli świecznik

NIEKTÓRE NACZYNIA I SPRZĘTY LITURGICZNE

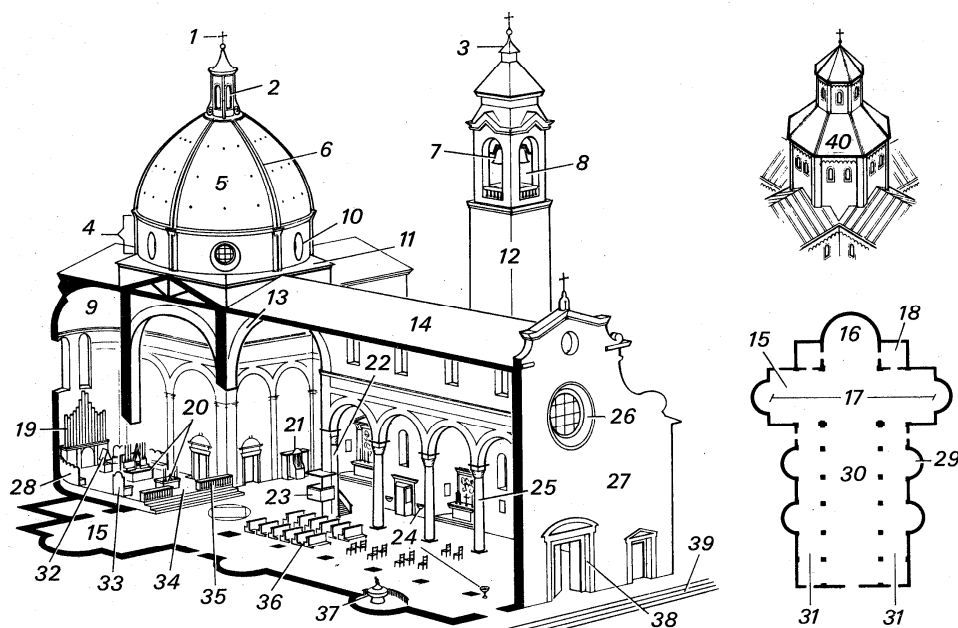
- I. lampka wieczna
- II. monstrancja
- III. kielich przykryty welonem i bursą z korporalem
- IV. kielich
- V. palka
- VI. patena
- VII. puszka, piksyda.
- VIII. puszka nakryta konopeum.
- IX. pulpit ołtarzowy
- X. mszał
- XI. welon, *umbraculum*....
- XII. ampułki
- XIII. kociołek z wodą święconą
- XIV. kadzielnica, trybularz, *turibulum*
- XV. łódka, *navicula*
- XVI. bursa (do zbierania kolekty)
- XVII. kropidło.

10. puryfikaterz

13. bursa: rodzaj pojemnika, zrobionego najczęściej z twardego płótna i tektury, do którego wkładało się i w nim przechowywało korporał na ołtarzu.

14. korporał.

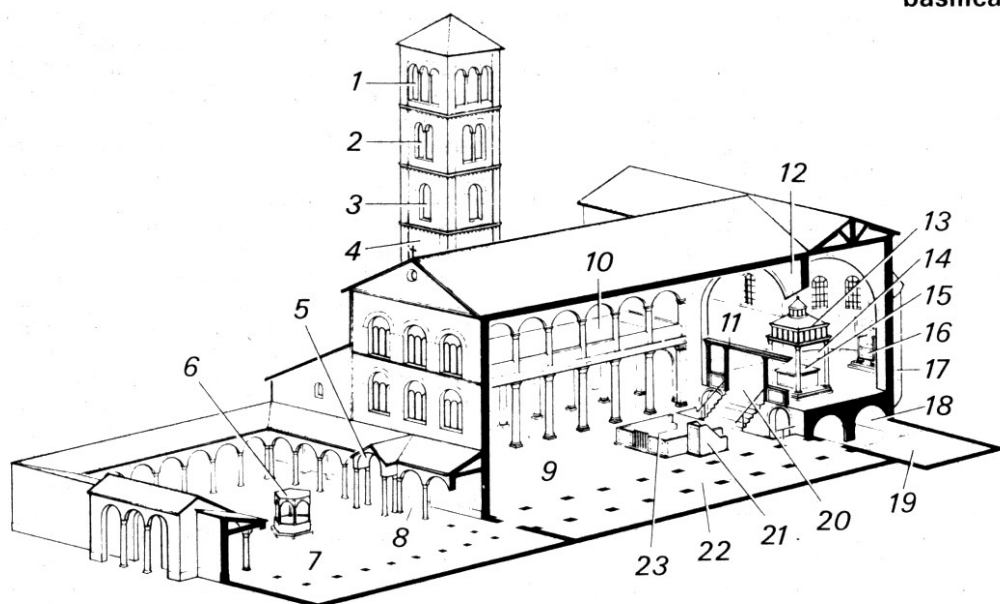
KOŚCIÓŁ

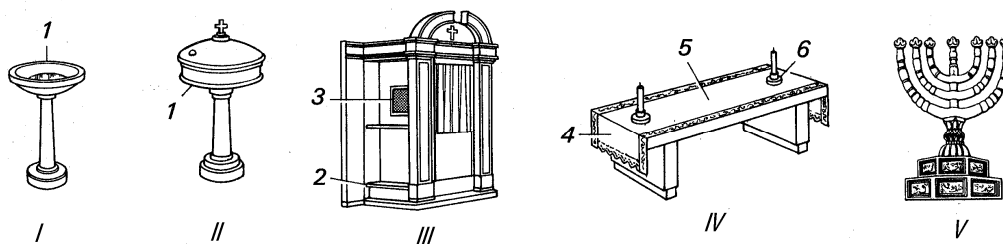
1. krzyż	21. konfesjonał
2. latarnia (laterna)	22. pilaster, pilastr
3. szczyt, grot	23. ambona
4. tambur	24. kropielnica
5. kopuła	25. kolumna
6. żebro kopuły	26. róża (głównie w kościołach gotyckich)
7. dzwon	27. fasada (czasem fronton ¹)
8.	28. chór, stalle
9. absyda, apsyda (<i>wolta apsydy, zwieńczenie</i>)	29. boczna kaplica
10. <i>oko tambura</i>	30. nawa główna
11. baza kopuły.	31. nawa boczna
12. dzwonnica, a gdy nie ma dzwonów - wieża.	32. pulpit stojący (w chórze)
13. łuk tryumfalny	33. może być katedra biskupa lub miejsce przewodniczenia.
14. dach	34. prezbiterium
15. lewe ramię transeptu	35. balustrada, balaski
16. absyda	36. ławki
17. transept	37. chrzcielnica, źródło chrzcielne
18. zakrystia	38. portal (obramowanie otworu drzwiowego)
19. organy	39. schody
20. ołtarz	40. <i>tyburion</i> .

¹ Fronton - to w języku polskim raczej trójkątne zwieńczenie fasady, często specjalnie ozdobne. Por. AA.VV. *Słownik wyrazów obcych* (PWN - Warszawa 1980)235;

Bazylika chrześcijańska

1. Triforium 2. Biforium 3. Monoforium 4. Dzwonnica 5. Wejście 6. Studnia, sadzawka, fontanna 7. Atrium 8. Nartex 9. Nawa główna bazyliki 10. Część zarezerwowana dla kobiet, „babiniec” (istniała w niektórych kościołach) 11. pergola (zawieszano na niej zasłonę ołtarza) 12. łuk tryumfalny (sceny z Apokalipsy) 13. cyborium (miejsce umieszczania relikwii) 14. sedilia, siedzenia 15. ołtarz 16. katedra 17. absyda 18. krypta 19. transept, nawa poprzeczna 20. prezbiterium 21. ambona 22. nawa boczna 23. *schola cantorum*.

I. kropielnica II. chrzcielnica III. konfesjonał IV. ołtarz posoborowy V. Menora – znajdujemy ją często w kościołach barokowych niedaleko wejścia.
1. Pojemnik z wodą 2. klęcznik 3. kratka konfesjonału 4. obrus 5. mensa ołtarza 6. świecznik

SZATY LITURGICZNE

1. kaptur
2. kukulla
3. *szakplerz*
4. sznur, *cingulum* ....
5. kornet
6. welon
- 7.
- 8.
9. sutanna (*talare*)
10. clergyman
11. kapelusze. Dzisiaj w odpowiednim kolorze tylko w użyciu u kardynałów.
12. biret
13. piuska (*pileolus*)
14. *camaurum*
15. mozetta (*mozzetta*), mantolet
16. kaptur zakonnika
17. kłobuk
18. rokieta (*rochetta*)

19. alba, jedna z jej form. Dzisiaj jej krój jest bardziej prosty.
20. kapa (*pluviale, cappa*)
21. ornat gotycki (*casula*)
22. ornat rzymski (*planeta*)
23. dalmatyka (*dalmatica*)
24. komża (*cotta*)
25. *cingulum*, pasek, kordon? (*cingulum*)
26. humerał (*amictum*)
27. manipularz (*manipulum*)
28. stuła (*stola*)
29. paliusz (*pallium*)
- 30.
31. pierścień biskupi, czasem także u kanoników kapitulnych (*anulus*).
32. krzyż pectoralny, pectorał (*pectorale*)
33. mitra (*mithra, mitra*)
34. pastorał (*pastorale*)
35. tiara (*tiara*)

Inne pojęcia obrządku łacińskiego

absyda (apsyda)

Półokrągłe lub wieloboczne zamknięcie prezbiterium. W przestrzeni starożytnych bazylik było to miejsce ustawienia tronu króla lub jego urzędnika, a w epoce chrześcijańskiej katedry biskupa. We *wolcie* (zwieńczeniu absydy) najczęściej przedstawia się Chrystusa Pantokratora.

akolita

(łac. *acolithus, acoluthus*) jedna z posług liturgicznych, związana z przygotowaniem ołtarza, darów, a także z pomocą przy rozdawaniu Komunii świętej, zanoszeniem Komunii świętej do chorych i także z troską o chorych. Zazwyczaj jest to alumn seminarium duchownego, ale może to być także osoba świecka po odpowiedniej formacji. Dawniej był to kleryk, który otrzymał już czwarte, tak zwane niższe święcenia. Czasem a. nazywa się posługującego przy ołtarzu lub niosącego świecę. Nowy sposób rozumienia tej posługi wprowadził Paweł VI w 1972 roku².

alba

Szata koloru białego, przypominająca tunikę. Należy do podstawowych szat związanych z posługą liturgiczną zarówno kapłana, diakona jak również akolity i lektora. Jest symbolem właściwego usposobienia wewnętrznego w posłudze przy ołtarzu.

Alleluja

(hebr. halleluiah – chwalcie Pana). Święteczne zawołanie w czasie liturgii, wyrażające radość z obecności Boga, z Jego zwycięstwa. Pochodzi prawdopodobnie z pieśni starego Tobiasza, który widzi przyszłą chwałę Jerozolimy: *Bramy Jerozolimy rozbrzmiewać będą pieśniami wesela, a wszystkie jej domy zawołają: "Alleluja, niech będzie uwielbiony Bóg Izraela!" I błogosławieni będą błogosławić Imię święte na wieki i na zawsze* (Tb 13,18). W liturgii nowotestamentalnej tym zawołaniem wychwała się Chrystusa Zwycięzcę (por. Ap 19,1nn). Śpiew ten w naszej liturgii przygotowuje do słuchania Ewangelii. Zanika na okres Wielkiego Postu, by rozbrzmieć jeszcze mocniej w czasie Wigilii Paschalnej i potem w całym Okresie Wielkanocnym. W Wielkim Poście zastępowany jest przez inny śpiew przed Ewangelią.

ambit

Obejście wokół prezbiterium, poza ołtarzem, najczęściej poza filarami. Pojawiło się już czasami w kościołach romańskich, ale przede wszystkim w kościołach gotyckich. Wzdłuż ambitu ułożone są niejednokrotnie kaplice, w tym również kaplica MB i z tabernakulum.

ambona

(gr. ἄμβων - szczyt, podwyższenie, od ἀναβαίνω - wstępować, wchodzić). Jedno z trzech głównych miejsc w kościele katolickim (ołtarz, ambona, miejsce przewodniczenia). Jest to miejsce głoszenia słowa Bożego, nazywane także stołem słowa Bożego. Służy do proklamowania czytań i psalmu, homilii lub kazania i do podawania intencji modlitwy powszechnej. Nie robi się z ambony komentarzy, nie podaje się z niej informacji porządkowych, ani nie prowadzi się z niej śpiewu. W historii znamy ambony stojące na specjalnych kolumnach (V i VI wiek), ambony wiszące na filarach pośrodku kościoła, dla zapewnienia lepszej słyszalności, na którą trzeba było wchodzić po schodach. Wtedy też przykrywane one były odpowiednimi baldachimami, na którym umieszczano symbol Ducha Świętego. Taką ambonę nazywamy dzisiaj kazalnica. Dzisiaj, po reformie Soboru Watykańskiego II ambonę umieszcza się niedaleko ołtarza, ale nie powinna być złączona z ołtarzem. Może być nakrywana odpowiednim welonem, którego kolor będzie podkreślał okres liturgiczny. Powinna być wyposażona w odpowiednie nagłośnienie. Kazalnica przestała być zatem używana.

w kościołach protestanckich czasem spotka się ambony połączone z ołtarzem głównym, w centrum kościoła. W cerkwiach tradycji bizantyjskiej rolę ambony pełni podwyższone miejsce przed bramą królewską, które nawiązuje do kamienia przy grobie Chrystusa, z którego anioł ogłosił Jego zmartwychwstanie.

² PAWEŁ VI. List apostolski *Ministeria quaedam* (15.08.1972).

Jeszcze inną formę przyjmuje ambona w kościołach tradycji syryjskiej - *bema*, podobnie jak w synagodze. Zawsze jest to ważne miejsce, zarezerwowane do proklamacji słowa Bożego.

anamneza

(gr. ἀνάμνησις - przywoływać na pamięć, wspomnienie) Proklamowanie w czasie celebracji liturgicznej słów, które przywołują i uobecniają wydarzenia zbawcze. Nie jest to zwykle wspomnianie ale czynienie pamiątki (*memoriam facere*), co oznacza dla nas uobecnianie tajemnic zbawczych. Zawarte w niej jest zatem także wyznanie wiary w zbawczą skuteczność tych wydarzeń. W anamnezie spotykają się trzy wymiary czasu: jest wspomnianie wydarzeń zbawczych z przeszłości, uobecnienie ich dzisiaj (*hodie*) oraz wskazanie na ich wymiar eschatologiczny.

Angelus

(łac. *angelus*, gr. ἄγγελος - posłaniec, anioł) Czasem tym słowem określa się praktykę pobożną odmawiania „Anioł Pański” trzy razy dziennie. W ten sposób rozważa się tajemnicę Bożego Wcielenia, czyli wejścia Syna Bożego w historię człowieka.

antependium

Nazywane także *antependium*. Dolna część ołtarza, pod mensą. Często, szczególnie w kościołach barokowych przykryta bogatą tkaniną lub płaskorzeźbami. Czasami w tej części ołtarza znajdują się również relikwie męczenników.

archidiecezja

Diecezja stojąca wyżej w hierarchii administracyjnej Kościoła (*arche* gr. - pierwszy). Najczęściej przynależą do niej inne diecezje – sufraganie, tworząc metropolię. Na czele archidiecezji stoi arcybiskup, a gdy jest to metropolia – wtedy arcybiskup metropolita. Arcybiskup metropolita ma prawo do noszenia paliusza. Metropolita nie ma jednak władzy w diecezjach, które przynależą do metropolii.

Istnieją następujące rodzaje archidiecezji:

- a. metropolitalna – do metropolii przynależą inne diecezje;
- a. tytularna (historyczna) – tytuł arcybiskupa zostaje zachowany, choć nie jest to już metropolia;
- a. rezydencjalna – nie jest metropolią i podlega bezpośrednio S. A. Arcybiskup rezydencjalny.
- a. sufragalna – diecezja, która przestała być metropolią i dzisiaj należy do innej metropolii zachowując historyczny tytuł.

archikatedra

Kościół katedralny w stolicy archidiecezji.

Ave, Ave Maria

Zwyczajowo określa się tym słowem modlitwę „Zdrowaś Maryjo”, od pierwszych słów po łacinie: *Ave Maria, gratia plena*. Słowo *Ave* oznacza pozdrowienie, co w języku polskim oddajemy przez "Zdrowaś".

aspersja

Popularna nazwa na obrzęd pokropienia wodą święconą na początku mszy świętej. Obrzęd ten powinien mieć miejsce przede wszystkim w niedzielę. Ponieważ dawniej i również dzisiaj w czasie tego obrzędu śpiewa się antyfonę zaczynającą się od słów: *Asperge me, Domine*, utarła się popularna nazwa „aspersja” również w języku polskim³. Obrzęd ten jest przywołaniem naszego chrztu świętego i zastępuje akt pokutny.

baptysterium

Pierwotnie budynek, w którym znajdowało się źródło chrzcielne, bardzo często w formie ośmioboku. Zazwyczaj stał w pobliżu kościoła parafialnego. W nim udzielano chrztu, a w starożytności chrztu i bierzmowania dorosłym. Na celebrację Eucharystii przechodzono do kościoła. Dzisiaj tym słowem określa się czasami również chrzcielnicę, czyli ozdobny pojemnik na wodę do chrztu świętego, zajmujący poczesne miejsce w kościele parafialnym. Najlepiej, gdyby znajdował się w pobliżu wejścia do kościoła, chociaż w pewnym okresie po Soborze przenoszono b. do prezbiterium.

---

³ *Asperge me, Domine, hyssopo*: Pokrop mnie, Panie, a stanę się czysty, obmyj mnie, a nad śnieg wybieleję.

balaski

W dawnych kościołach rodzaj niskiej kolumnady przed ołtarzem w prezbiterium. Odgradzały one miejsce najbardziej święte, prezbiterium od nawy kościoła. W czasie komunii świętej ministranci nakrywali je białym obrusem i stawali się stołem, przy którym wierni przyjmowali Ciało Pańskie, czyli stawali się przedłużeniem ołtarza. Dzisiaj używa się ich bardzo rzadko.

bazylika

W imperium rzymskim duży budynek administracji cesarskiej, w którym mogła się zebrać znaczna część mieszkańców miasta. Za czasów cesarza Konstantyna zaadoptowany do potrzeb kultu chrześcijańskiego. W centralnym miejscu absydy znajdowało się miejsce (tron) cesarza lub jego reprezentanta. Chrześcijanie nie traktowali tego budynku jako świątyni. Tam mogła się zebrać razem wspólnota chrześcijańska i celebrować liturgię, pod przewodnictwem biskupa, który zajmował miejsce w centrum absydy. By nie kojarzyć biskupa z królem, szybko zaczęto nad jego miejscem, w wolcie (zwieńczeniu absydy) umieszczać wyobrażenie Chrystusa Pantokratora. Miejsce biskupa nie było tronem, lecz katedrą (miejscem z którego nauczał). Do dziś słowem bazylika określana jest budowla kościoła, nawiązująca swym stylem do dawnych bazylik rzymskich. W architekturze słowem bazylika określa się czasami kościół wielonawowy i posiadający wnęki okienne.

Dzisiaj nazwa ta ma jeszcze jedno znaczenie. Pewne kościoły w diecezjach, ważne dla społeczności chrześcijańskiej, otrzymują ten tytuł od papieża jako wyróżnienie. Jest to forma przyrównania ich do bazylik rzymskich. Prawo kanoniczne rozróżnia bazyliki patriarchalne (= *większe*), które podlegają bezpośrednio papieżowi i posiadają *tron* papieski oraz ołtarz papieski (Rzym), a także *bazyliki mniejsze*. Te ostatnie zaś są kościołami o szczególnym znaczeniu, które otrzymały tytuł *bazyliki mniejszej* od papieża. Mogą one znajdować się w różnych diecezjach w dowolnym miejscu w świecie⁴.

Benedictus

Zwyczajowa nazwa Pieśni Zachariasza (Łk 1,68-79), którą śpiewa się lub odmawia przede wszystkim w czasie jutrzni. Nazwa pochodzi od pierwszego słowa w języku łacińskim: *Benedictus Dominus Deus Israel*.

blenda

Płytką wnęką w murze w kształcie okna. Inaczej ślepe okno. Pomaga zachować odpowiedni rytm w architekturze elewacji.

binacja

Celebracja drugiej Mszy świętej w tym samym dniu przez kapłana, oczywiście zgodnie z wymogami Kościoła (KPK 905). Podobnie *trynacja*, dotyczy trzeciej Mszy świętej w ciągu tego samego dnia, celebrowanej przez tego samego kapłana.

biret

(łac. *birretum*) nakrycie głowy duchownych, z 3 lub 4 rogami. Czarny noszą prezbiterzy. Czarny z fioletowym pomponem noszą prałaci i kanonicy. Czarny z czerwonym pomponem protonotariusze apostolscy (infulaci). Fioletowy biskupi, a czerwony kardynałowie.

bugia

Mały świecznik ze świecą na dłuższej rączce. Służyła kiedyś do podświetlania ksiąg liturgicznych w czasie celebracji. Nazwa pochodzi prawdopodobnie od nazwy miasta w Algierii, z którego sprowadzano kiedyś wosk na świece już w czasach imperium rzymskiego.

bursa

Sztywna ozdobna torebka, w której przechowywano korporał na ołtarzu. B. to także ozdobna i odpowiednio zabezpieczona torebka do zanoszenia Komunii Świętej do chorych, którą kapłan zawiesza na szyi. Czasem słowem b. określa się woreczek na dłuższej rączce do zbierania kolekty. Szczególnie przydatne tam gdzie wiernych siedzą w ławkach.

⁴ A. ADAM. *La liturgie aujourd'hui*, Brepols 1989, 308;

chór

(1) Miejsce w prezbiterium, gdzie mnisi lub kanonicy odmawiają oficjum. Są tam *stalle*. (2) Zespół śpiewający. (3) Miejsce w tylnej części kościoła, nad kruchtą, przeznaczone dla organisty i zespołu śpiewaczego. W najstarszych bazylikach rzymskich znajdujemy go na środku kościoła, tuż przed ołtarzem. Dzisiaj zaleca się, aby zespół śpiewaczy był raczej bliżej ołtarza i w ten sposób mógł lepiej uczestniczyć w liturgii. (4) Czasem tym mianem określa się także całe prezbiterium.

chrzcielnica

Ozdobny pojemnik na wodę chrzcielną. Zajmuje ważne miejsce w kościele. Chociaż dzisiaj do chrztu świętego używa się wody pobłogosławionej w czasie każdorazowej celebracji tego sakramentu (za wyjątkiem okresu paschalnego), to jednak chrzcielnica, szczególnie w kościołach parafialnych, ma pozostać jako znak przypominający wiernym o ich chrzcie świętym i stanowi miejsce modlitwy dziękczynnej za ten sakrament.

cingulum

Nazywany też pasek. Jest to sznur, którym kapłan może się opasać ubierając albę. Wyraża on gest „przepasanych bioder” z celebracji Paschy hebrajskiej (por. Wj 12,11). W mszale Piusa V zakładanie cingulum związane było z prośbą o czystość dla celebransa⁵. Dzisiejszy krój niektórych alb nie wymaga stosowania c. W istocie jego użycie nie jest obowiązkowe.

cmentarz

Miejsce pochówku ciał zmarłych. W kulturze antycznej, greckiej i rzymskiej, nazywano te miejsca nekropoliami (*νεκρόπολις nekropolis* - miasto umarłych). Chrześcijanie wprowadzili nową nazwę, która odbiega od pojęcia pogańskiego. Bazuje ona na czasowniku *κοιμάω koimao* - spać. Te miejsca były dla chrześcijan miejscami oczekiwania na zmartwychwstanie, a więc spoczynku, snu. Nazywały się z grecka *κοιμητήριον koimitirion*, z czego powstała łacińska nazwa: *coemeterium*, od której już blisko do polskiej nazwy cmentarz⁶.

Confiteor

Zwyczajowa nazwa modlitwy pokutnej zwanej: spowiedź powszechna. Jest to część obrzędów pokutnych we Mszy Świętej i zaczyna się od słów: Spowiadam się (łac. *Confiteor ... wyznaję*)

Credo

Zwyczajowa nazwa wyznania wiary, które po łacinie rozpoczyna się od słów: *Credo in unum Deum*. Nazwa odnosi się przede wszystkim do wyznania wiary nicejsko-konstantynopolińskiego, zwanego także *symbolem*. Mamy także *Skład Apostolski* przypisywany Apostołom. Czasem także posługujemy się przyrzeczeniami chrzcielnymi.

cyborium

(1) Puszka do przechowywania Najświętszego Sakramentu. Z grecka nazywana była *κιβώριον*. Nazwa pochodziła od owocu egipskiej lili wodnej, który przypominał właśnie naczynie. W późnym średniowieczu i w okresie renesansu słowem tym określano nawet bardzo ozdobne tabernakulum (np. Bazylika mariacka w Krakowie). (2) Baldachim, często monumentalny, który w starożytnych bazylikach wznosił się nad ołtarzem i w nim przechowywano relikwie. Na zachodzie, dokładnie w Rzymie, stał się z czasem znakiem miejsca grobu męczennika - *confessio*, konfesja. Na wschodzie pozostał on do dzisiaj nad ołtarzem ze swoją starożytną nazwą cyborium.

dalmatyka

Szata liturgiczna diakona. Pochodzi prawdopodobnie jako strój z Dalmacji. W pierwszych wiekach naszej ery rozpowszechnił się w cesarstwie rzymskim. Jest to rodzaj płaszcza nakładanego przez głowę, z krótkimi i szerokimi rękawami, otwartymi pod ramionami. Od IV lub V wieku stała się ubiorem własnym diakona, ubieranym na albę i stułę.

⁵ Por. Praecinge me, Domine, cingulo fidei, et virtute castitatis lumbos meos, et exstingue in eis humorem libidinis; ut iugiter maneat in me vigor totius castitatis.

⁶ Jeden z napisów w katakumbach św. Kaliksta brzmi: Βέρνα βένε κοιμάς εν πακε. Por. S. MAGGIO, *Il mistero della morte ...* 204n.

diecezja

Jednostka administracji kościelnej, zarządzana zwykle przez biskupa ordynariusza. Kiedyś była to jednostka administracji cesarstwa rzymskiego. W znaczeniu teologicznym, jest to wspólnota Kościoła, na czele której stoi biskup. Nazywa się ona Kościołem partykularnym.

dni krzyżowe

Polska nazwa dni modlitw błagalnych o urodzaje, które odbywają się w poniedziałek, wtorek i środę przed uroczystością Wniebowstąpienia Pańskiego. Nazwa ta wzięła się od praktyki procesji, jakie urządzano w tych dniach do krzyży ustawionych w polach. Zwyczaj pochodzi z Galii, z Vienne, od biskupa św. Mamerta z 470 roku. Została przejęta potem przez liturgię rzymską za papieża Leona III (795-818). Motywem powstania tego nabożeństwa było doświadczenie trzęsienia ziemi, klęski nieurodzaju, suszy i wojen. Stąd jest to błaganie i to powiązane praktykami pokutnymi i procesją. W tradycji łacińskiej tę modlitwę określano jako *Litania Minor*.⁷

dni kwartalne

Dni modlitwy i pokuty na początku każdej z pór roku. Najczęściej były to dni: środa, piątek i sobota. Z początku, na przełomie IV i V wieku, w tych dniach modlono się i poszczono, stąd powstała nazwa „suche dni”. Najczęściej była to modlitwa o błogosławieństwo w pracy na roli, w życiu społecznym. Dzisiaj są to dni modlitwy (mniej postu), dni mobilizacji duchowej chrześcijan w intencjach ważnych dla społeczności⁸. W Polsce modlimy się: w trzecim tygodniu Adwentu - o życie chrześcijańskie rodzin, od Środy Popielcowej - o ducha pokuty, w czwartym tygodniu okresu Wielkanocnego - o powołania kapłańskie i zakonne, w trzecim tygodniu września - za dzieci, młodzież i wychowawców⁹.

doxologia, doksologia

(gr. δόξα - chwała, opinia, wierzenie; δοξολογία - wychwalanie, hymn chwały). W liturgii jest to formuła wychwalania Boga, która najczęściej znajduje się na końcu modlitwy, hymnu i zazwyczaj odnosi się do całej Trójcy Świętej. Np. doksologia na końcu Modlitwy Eucharystycznej (Przez Chrystusa, z Chrystusem ...).

egzekwie

Dawna nazwa całej liturgii pogrzebowej, albo sam obrzęd ostatniego pożegnania.

egzorcyzm

Modlitwa błagalna Kościoła do Boga o uwolnienie człowieka od skutków grzechu i wpływu szatana, aby był zdolny przyjąć w pełni łaskę Zbawiciela. W Kościele wyróżnia się egzorcyzmy wielkie, czyli uroczyste celebracje liturgiczne, mające na celu uwolnienie od złych duchów lub uwolnienie od ich demonicznego wpływu, mocą duchowej władzy, jaką Jezus powierzył Kościołowi¹⁰. Istnieją także egzorcyzmy mniejsze, których Kościół używa zawsze gdy chrześcijanin poddany jest szczególnym pokusom i zagrożeniom ze strony złego ducha. Obrzędy te pojawiają się także w okresie katechumenatu. Są to przede wszystkim wezwania do Boga i pewne modlitwy określone przez Kościół (np. wezwanie Trójcy Świętej „Chwała Ojcu...”, wezwanie Imienia „Jezus”, modlitwa „Pod Twoją obronę” lub modlitwa do św. Michała Archaniola itd.). Egzorcyzm zawsze jest działaniem Kościoła w imię Jezusa Chrystusa, który poprzez swoją mękę i śmierć zwyciężył szatana. Tylko On może zwyciężyć szatana.

embolizm

Poszerzenie. Modlitwa poszerzająca, kontynuująca poprzednią. Typowym przykładem jest modlitwa „Wybaw nas” odmawiana przez celebransa po „Ojcze nas”. W ten sposób Kościół kontynuuje modlitwę Pańską.

⁷ NOCENT A. *Le quattro tempora e le rogazioni*, w: AA.VV. *Anamesis. L'anno liturgico*, Marietti - Genova 1992³, 267-269.

⁸ Tamże, s.263-266.

⁹ Instrukcja KEP w związku z wydaniem nowego Mszału, z 11 marca 1987.

¹⁰ KKK 1673.

empora

Balkon lub rodzaj galerii, trybuny. Wspiera się na kolumnach, filarach lub wspornikach. Znajdziemy je przeważnie w nawach bocznych kościołów lub nad wejściem. W ten sposób powstaje więcej powierzchni dla wiernych, a szczególnie dla grup specjalnych.

epikleza

(gr. ἐπικλιῆζω – wzywam, wołam) oznacza wołanie do Boga, aby zechciał pobłogosławić i uświęcić¹¹. Ważne jest to proklamowanie modlitwy lub słowa Bożego (por. 1Tm 4,1-5). W ME jest to wołanie do Boga o zesłanie daru Ducha Świętego ma podwójny cel: aby Bóg dokonał przemiany darów w Ciało Krew Pana oraz aby łaska Ducha Świętego zjednoczyła uczestników. Stąd mówimy o epiklezie konsekracyjnej i o epiklezie komunijnej. Epikleza konsekracyjna znajduje się więc przed konsekracją, zaś komunijna po konsekracji.

epistoła

Lekcja, czytanie z listów apostoelskich. Nazwa używana była dawniej w stosunku do pierwszego czytania. Dzisiaj wiąże się raczej z drugim (w niedzielę i uroczystości). W obrzędzie mszy świętej przedsoborowej epistołę czytało się po drugiej stronie ołtarza w stosunku do strony, z której czytano Ewangelię.

Ewangeliarz

Księga liturgiczna zawierająca perykopy ewangeliczne do czytania w czasie uroczystych celebracji. Zazwyczaj jest ona bardzo bogato zdobiona dla podkreślenia jej bezcennej zawartości. Na okładce powinien być twarz Chrystusa lub krzyż lub monogram Chrystusa, uzupełnione symbolami czterech ewangelistów. Z tego względu okazuje się jej znaki szczególnej czci. Inne ozdoby są raczej niestosowne (np. wizerunek Matki Bożej lub jakiegoś świętego).

Exultet

Hymn śpiewany na początku Wigilii Paschalnej. Nazwa pochodzi od pierwszych słów tekstu łacińskiego. Wykonuje go zazwyczaj diakon. Kiedyś śpiew ten nosił nazwę: *benedictio caerei*, a dzisiaj nazywamy go orędziem paschalnym. Pochodzi najprawdopodobniej od św. Ambrożego. Wyjaśnia sens czuwania w tę noc, nawołuje do radości ze zwiaststwa Chrystusa. Śpiewane jest właśnie przy paschale.

fara

Często tym pojęciem określa się kościół parafialny w danej miejscowości, miasta. Nazwa pochodzi z języka niemieckiego, dlatego jest rozpowszechniona w zachodnich stronach Polski ale nie tylko.

fariola

ferraiolo, ferraiuolo (gr. ferraiolon, arab. fryuī), obszerny płaszcz z jedwabiu, atlasu czy też lekkiego sukna, koloru czerwonego, fioletowego lub czarnego, sięgający do ziemi, noszony na sutannie jako uroczysty strój kardynała, bpa lub kapłana, przy szyi nieco zmarszczony i ze sztywnym kołnierzem. Nie jest strojem ściśle liturgicznym. *Fariola* była do 1963 obowiązkowym strojem podczas prywatnych i specjalnych audiencji u papieża. Czarną, krótszą nosili do 1978 niektórzy członkowie tzw. domu papieskiego (familia pontificia); bywa jeszcze używana zwyczajowo w krajach basenu Morza Śródziemnego.

flabellum

wachlarz używany w celebracjach liturgicznych w regionach bardzo ciepłych (Italia itd.)

gromnica

Świeca pobłogosławiona w dniu 2 lutego, którą pieczołowicie przechowywano w domu. Wkładano ją w ręce umierającemu, zapalano ją gdy ksiądz przynosił choremu Pana Jezusa, zapalano w czasie burzy i stawiano nawet do okna. Nazwa polska pochodzi prawdopodobnie od tej ostatniej praktyki. Zapalano ją także, gdy w domu powstawały konflikty, gdy modlono się o szczęśliwy powrót do domu dla kogoś bliskiego, który dłużej nie wracał. Świeca symbolizowała Maryję, która przynosi Chrystusa (w symbolu płomienia na świecy). Trzeba zauważyć, że świeca spala się, podtrzymując światło płomienia, co przypomina, że przyjście Chrystusa wiąże się z koniecznością ofiary i poświęcenia się.

¹¹ G. O'COLLINS -FARRUGIA E. *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych* (Kraków 2002).

halowy kościół

Kościół wielonawowy o nawach mniej więcej równych co do wysokości.

homilia

Wyjaśnienie czytań w świetle tajemnicy dnia celebrowanej w liturgii. Homilię może głosić jedynie ktoś, kto ma święcenia. Jest ona obowiązkowa w niedzielę i święta oraz w czasie celebracji obrzędów sakramentalnych. Jest ona także bardzo pożyteczna w dni powszednie. Powinna wyjaśniać treść przeżywanej liturgii i pomóc uczestnikom wejść w nią głębiej.

horka

Potoczna, ale często stosowana nazwa „godziny w ciągu dnia” z Liturgii godzin. Nazwa od łacińskiego *hora media*. Dotyczy godziny przedpołudniowej, południowej i popołudniowej.

hora tertia - sexta - nona

Łacińska nazwa godziny w ciągu dnia z Liturgii godzin. *Tertia* – przedpołudniowa; *sexta* – południowa; *nona* – popołudniowa. Struktura: Hymn, trzy psalmy, czytanie krótkie, werset, oracja. W zasadzie jest odmawiana tylko jedna. Głównym psalmem jest Ps 119, czyli rozważanie o Słowie Bożym.

hostia

Kawałek chleba pszennego i przaśnego przygotowany do sprawowania Eucharystii, którego używa celebrans. Musi on być wystarczająco duży, aby celebrans mógł go potem odpowiednio połamać. Gdy chodzi o małe hostie, używane do komunii świętej wiernych, patrz także *komunikant*. Hostia, z języka łacińskiego, oznacza także ofiarę.

Hosanna

(aram: *salvum fac*, dopomóż, zbaw). U Mt 21,9 użyte raczej w kontekście - cześć, chwała (doxa), gloria. Liturgia chrześcijańska zaadoptowała raczej to ostatnie znaczenie. W sumie jest to śpiew przywitania Mesjasza, który nadchodzi.

humerał

Prostokątny, biały kawałek płótna, który kapłan zakłada wokół szyi przed włożeniem alby. Kiedyś pokrywał głowę, szyję i ramiona. Miał znaczenie praktyczne szczególnie w krajach o gorącym klimacie. Chronił bowiem drogie szaty liturgiczne od przepocenia. Pojawił się ok. VIII wieku. W interpretacji alegorycznej oznaczał przywdziewania łaski Bożej - hełmu zbawienia¹². Polska nazwa pochodzi od słowa łacińskiego *humeri* - plecy. Dzisiaj nie jest obowiązkowy i często nieużywany. W niektórych krajach przyjął formę kaptura dokładanego do alby.

ikona

Z greckiego – obraz. Przede wszystkim chodzi tutaj o obraz używany w liturgii. Wykonany on musi być według zasad ustalonych przez Kościół i musi wyrażać wiarę Kościoła. Słowo to najczęściej dzisiaj stosowane jest to obrazów używanych w tradycjach wschodnich. Zasady malowania (pisania) ikon zostały w dużej mierze określone przez Sobór Nicejski II (787 rok).

improperia

Jest to śpiew w czasie adoracji krzyża w Wielki Piątek. Bardzo ciekawa kompozycja, zawierająca skargi ukrzyżowanego Zbawiciela, inspirowane na tekstach Micheasza (6,3nn) i Izajasza (5,1-7), skierowane do niewdzięcznego i grzesznego Ludu: „*Ludu mój, cóżem ci uczynił? Czym ci się uprzykrzyłem?*” Na te skargi Lud może odpowiedzieć jedynie: *Święty Boże, Święty Mocny, Święty a Nieśmiertelny, zmiłuj się nad nami!* Kompozycja ta pojawiła się w księgach liturgicznych na przełomie XI i XII wieku. Chociaż teksty prorockie odnoszą się wyraźnie do Narodu Wybranego, to jednak liturgia katolicka widzi w nich Lud, a więc także i Lud Boży Nowego Testamentu (por. Rupert z Deutz¹³).

¹² Przy ubieraniu humerału w poprzednim MR odmawiało się modlitwę: *Impone, Domine, galeam salutis in capite meo ad expugnandas omnes diabolicas fraudes, inimicorum omnium versutias superando.*

¹³ „*Nos quoque sumus Israel, quos Dominus eduxit de Egipto hujus saeculi, id est de ignorantiae tenebris*”: *Rupertus Abbatiss Tuitiensis. Commenatorium in Duodecim Prophetas Minores*, Lib. III, 221 : PL 168, 504n.

kantyk

Jest to jednak z pieśni ze Starego lub Nowego Testamentu. Nazwa pochodzi od wzorca, jakim jest Pieśń Mojżesza (Wj 15,1nn), której tekst łaciński rozpoczynał się od słów: *Cantemus Domino*. Kantyki ST opisywały różne wydarzenia zbawcze. Kantyki z NT odnoszą się zawsze do tajemnicy Chrystusa Zbawiciela.

kapa

Szata liturgiczna w formie szerokiego płaszcza, którą w zasadzie używa kapłan i diakon. Nie jest ona jednak zarezerwowana tylko dla nich. Stosowana jest w Liturgii godzin oraz w nabożeństwach we wszystkich kolorach.

kartusz

Ozdobne, dekoracyjne obramowanie tablicy inskrypcyjnej, płaskorzeźby, portalu lub malowidła. Może się odnosić również do tarczy herbowej (fr. *cartouche*). W górnej części ołtarza najczęściej będzie miał charakterystyczny napis (np. „któż jak Bóg” lub „Jahweh” itd.), obraz pierwszorzędneho patrona lub raczej drugorzędneho.

katechumen

Członek wspólnoty chrześcijańskiej, który przygotowuje się do sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego (chrzest – bierzmowanie – Eucharystia). Od kiedy zostaje katechumenem, przynależy już do Kościoła¹⁴.

katedra

Pierwszy kościół w diecezji. Nazwa pochodzi stąd, że znajduje się w nim właściwa *katedra*, czyli jak mówi się potocznie - tron biskupa. Nie jest to jednak tron lecz miejsce z którego biskup oficjalnie naucza, jako pasterz diecezji. W Kościele starożytnym biskup nauczał i przewodniczył liturgii, przynajmniej niektórym jej częściom, siedząc na katedrze. Zwyczaj został zapożyczony z kultury starożytnej (nauczanie z katedry). Jest to również nawiązanie do liturgii niebiańskiej¹⁵. W diecezji może być tylko jedna katedra. Czymś wyjątkowym jest konkatedra. Czasami słowem katedra określa się także gotycki budynek kościoła.

kolegiata

Kościół, zazwyczaj inny niż katedra, przy którym biskup ustanowił wspólnotę kanoników. Najczęściej charakterystycznym znakiem w takim kościele są stalle, czyli miejsca (ławki) w których kanonicy odmawiają wspólnie oficjum. Czasem jest to tylko tytuł zachowany z historii.

komunikant

Mały kawałek odpowiednio przygotowanego chleba prażonego do sprawowania Eucharystii i do udzielenia potem komunii świętej wiernym. Najczęściej okrągły. Może być tylko pszenny.

konkatedra

Drugi kościół katedralny w diecezji. Czasem jest to tytuł honorowy, podkreślający główny kościół danego regionu diecezji. W innych wypadkach jest to tytuł historyczny, gdy dany kościół pełnił kiedyś rolę katedry (np. po połączeniu dwóch diecezji). Pierwsze miejsce zajmuje jednak zawsze katedra.

konsekracja

Obrzęd uroczystego oddania Bogu. Słowo to kojarzy nam się przede wszystkim z konsekracją w czasie mszy świętej, czyli z tym momentem w czasie Modlitwy Eucharystycznej, w czasie którego kapłan recytuje *narratio institutionis*, czyli słowa pochodzące z Nowego Testamentu, mówiące o ustanowieniu Eucharystii. W tym momencie, zgodnie nauką katolicką dokonuje się najświętsza przemiana. Słowem konsekracja określa się również profesję zakonną, święcenia biskupa jako całkowite oddanie się Bogu. Kiedyś mianem tym określano również uroczyste poświęcenie kościoła (*dedicatio*) i innych przedmiotów związanych z kultem, gdy przy obrzędach używano namaszczenia olejem.

¹⁴ Por. KPK 206; 788; 851,1; 1170; 1183 §1.

¹⁵ Por. Ps 109,1 Mt 26,64 Dz 2,34 7,55n. Ap 4,3nn 5,6nn 22,1.

konfesja

Baldachim, który wznosi się nad ołtarzem stojącym na grobie męczennika. Męczennik wyznał publicznie wiarę w Jezusa Chrystusa (*confessio*). We wspólnocie wierzących to wyznanie wiary miało bardzo ważne znaczenie, więc niejednokrotnie nad grobem męczennika ustawiano ozdobny baldachim dla podkreślenia tego faktu. Dla przykładu konfesja św. Piotra w bazylice watykańskiej. Słowem konfesja określa się także wyznawaną religię, sposób wyznawania wiary (np. Konfesja Augsburska¹⁶).

korporał

Kawałek lnianego płótna, najczęściej w formie kwadratu, małego obrusiku, czasem z zaznaczonym małym krzyżykiem w dolnej jego części. Na nim kapłan stawia kielich i patenę z hostią w czasie celebracji eucharystycznej, a także monstrancję w czasie wystawienia Najświętszego Sakramentu. Używa się go zawsze ilekroć mamy do czynienia z postaciami eucharystycznymi. Zabezpiecza, by cząstki postaci eucharystycznych, które mogą pojawić się szczególnie po łamaniu chleba, zostały zauważone i ze złości zebrane. Należy zdecydowanie unikać wszelkich ozdób i haftów na korporale, gdy łatwi w nich mogą pozostawać cząstki Ciała Pańskiego. Korporał powinien być czysty.

kościelny

Także zakrystian, zakrystianin. Świecki lub zakonnik (może być także kobieta) odpowiedzialny za kościół i zakrystię, sprzęty kościelne oraz za przygotowanie kościoła do celebracji liturgicznej. Można go porównać do dawnej funkcji ostiariusza.

kredens, kredencja

Stolik w prezbiterium, na którym stawia się naczynia liturgiczne przygotowane do sprawowania mszy świętej (OWMR 73, 178, 255), na którym składa się Ewangeliarz po odczytaniu Ewangelii (OWMR 175) i na którym można dokonywać puryfikacji (OWMR 163, 192, 247, 249, 270, 279). Jest to konieczne wyposażenie prezbiterium (OWMR 118, 183, 207), uzupełnia ołtarz.

krenelaż

Inaczej blanki; czyli zwieńczenie murów lub wież obronnych w kształcie szeregu zębatach prostokątnych nacięć, których występy ułatwiały załodze zamku obronę. Niejednokrotnie ten element znajduje się również na budynkach kościelnych i pełni rolę dekoracyjną.

kropielnica

Naczynie na wodę święconą (pobłogosławioną) przy wejściu do kościoła, w zakrystii, czasem w domach wierzących. Przy starych kościołach niejednokrotnie przypomina chrzcielnicę. Akt żegnania się wodą święconą jest odnowieniem sakramentu chrztu świętego, który pozwolił nam wejść do wspólnoty Kościoła.

kruchta

Przedśonek przy wejściu do kościoła. Czasem jest on w formie przybudówki, a innym razem jest to miejsce wydzielone już wewnątrz budynku. Kruchta pomagała przygotować się na wejście do kościoła. Zazwyczaj znajduje się tam krzyż, kropielnica i przestrzeń do osobistej modlitwy. Tradycyjnie znajdziemy tam również pomoce do modlitwy za zmarłych.

krucyfiks

Jest to krzyż, na którym umieszczono figurę ukrzyżowanego Chrystusa (*crucifixus, crucifixus*).

krucyferariusz

Czasami *krucyfer*. Ministrant niosący krzyż na czele procesji. Jeżeli krzyż ma wizerunek Chrystusa ukrzyżowanego powinien on być zwrócony w kierunku postępowania procesji (do przodu).

krużganek

Kryte obejście wokół dziedzińca przy katedrze lub w klasztorze, a także niejednokrotnie wokół kościoła. Ponieważ tędy przechodziły procesje z krzyżem na czele, stąd powstała niemiecka nazwa Kreuzgang, co zostało spolszczone na krużganek.

---

¹⁶ Konfesja Augsburska, wygłoszona w 1530 roku w Augsburgu, stanowi podstawę luteranizmu.

krypta

Podziemne pomieszczenie pod nawą kościoła, najczęściej przeznaczone do kultu. Podziemie kościoła, najczęściej sklepione, usytuowane zwykle pod prezbiterium. Często przeznaczone do pochówku zmarłych, ale także do kultu. Charakterystyczna dla kościołów romańskich, ale znajduje się także w kościołach późniejszych.

krzyżmo święte

Jest to olej poświęcony przez biskupa, najczęściej w Wielki Czwartek w czasie Mszy św. Krzyżma. Olej ten zawiera dodatki aromatyczne, co powoduje iż każdorazowe jego użycie wyzwala przyjemny zapach. Jest to znak obecności Ducha świętego. Używany jest do namaszczenia po Chrzcie świętym, w czasie Bierzmowania, w czasie święceń, przy poświęceniu kościoła itd.

kukulla

Płaszcz mnicha. Z łaciny *cuculla*¹⁷. Dawniej był to strój wieśniaka. Chronił go zarówno przed słońcem jak i przed deszczem. Został następnie zaadoptowany przez mnichów. Jest to szeroka szata, z szerokimi rękawami, z kapturem. Przypominać ma nową szatę chrztu świętego (por. Gal 3,27). Mnich (mniszka) otrzymuje tę szatę w momencie uroczystej profesji zakonnej i przywdziewa ją w czasie oficjum oraz innych celebracji liturgicznych.

kustodia

Z łaciny *custodia*. Jest to małe naczynie w tabernakulum, najczęściej poślacane, w którym przechowuje się konsekrowaną hostię. Z kustodii wkłada się hostię do monstrancji w celu wystawienia Najświętszego Sakramentu do adoracji.

laudesy

Potoczna i powszechnie stosowana nazwa jutrzni. Pochodzi od łacińskiego słowa *laudate*, które pojawia się w tekście psalmów 148 – 150 (ostatni psalm w jutrzni).

lekcionarz

Księga liturgiczna zawierająca teksty czytań, psalmy responsoryjne i śpiewy przed Ewangelią, uporządkowane według celebracji w ciągu roku. Polski lekcionarz został wydany w 7 tomach. I – Adwent i Boże Narodzenie. II – Wielki Post i Okres Wielkanocny. III – okres zwykły tygodnie 1-11. IV – okres zwykły, tygodnie 12-23. V – okres zwykły, tygodnie 24 do 34. VI – obchody świętych wg. kalendarza i teksty wspólne. VII – teksty na msze święte obrzędowe i wotywnie. W najnowszym wydaniu lekcionarza w języku polskim ten ostatni tom został podzielony na dwa. Tom VII zawiera czytania na msze obrzędowe, natomiast tom VIII na msze święte okolicznościowe i wotywnie.

lichtarz

Świecznik. Nazwa pochodzi z języka niemieckiego (*Leuchter*). Służy do podtrzymywania świec. W drugim tysiącleciu pojawiły się również na ołtarzach. Dzisiaj zaleca się, by stały raczej poza mensą ołtarzową.

łuk tęczyowy

Inaczej tęcza. Jest to łuk między nawą główną a prezbiterium w kościołach gotyckich. Pod łukiem znajduje się belka na której jest umieszczony krzyż. Często obok krzyża stoi także Matka Boża i św. Jan (deesis), symbol Kościoła, który prosi o zmiłowanie dla ludzi. Patrz *tęcza*.

Magnificat

Tradycyjna nazwa Pieśni Maryi (Łk 1,46-55), śpiewanej lub odmawianej w czasie celebracji nieszpórów. Nazwa pochodzi od pierwszych słów tekstu łacińskiego: *Magnificat anima mea Dominum*.

manipularz

Część dawnego ubioru kapłana. Ozdoba, którą kapłan zakładał dawniej na lewą rękę. Kiedyś miała znaczenie praktyczne, gdyż był to rodzaj małego ręcznika, którym celebrans mógł otrzeć czoło. Z czasem nabrał

---

¹⁷ kaptur, ubranie z kapturem.

znaczenia symbolicznego. Uświadamiał grzeszność celebransowi, który przystępował do sprawowania Najświętszej Ofiary¹⁸. Dzisiaj nie używa się.

martyrologium

Księga liturgiczna, ułożona zgodnie z zasadami kalendarza, gdzie w każdym dniu umieszczona jest krótka notatka o świętym lub błogosławionym, czczonym w Kościele katolickim. Umieszczenie pod konkretną datą w martyrologium niekoniecznie odpowiada dacie wspomnienia liturgicznego. Umieszczone tam są także obchody liturgiczne w ciągu roku. Martyrologium stanowi bazę przy tworzeniu kalendarza liturgicznego. Posiadały je niektóre diecezje, wielkie klasztory. Ostatnie martyrologium rzymskie zostało wydane w 2001 roku.

maswerk

Motyw dekoracyjny, charakterystyczny dla gotyku. Są to elementy geometryczne stosowane w zwieńczeniu okien, w elementach ażurowych stalli, balustrad lub po prostu na murach, jako dekoracja.

melchizedech

Mały uchwyt, który podtrzymuje hostię w monstrancji. Nazywany bywa również (z łaciny) *lunula*, przypomina bowiem swym kształtem półksiężyc. Nazwa *m* nawiązuje do biblijnej postaci Melchizeka, króla Salemu (Rdz 14,18), który ofiarował Abrahamowi chleb i wino, a jego nakrycie głowy przedstawia się w tradycyjnej ikonografii właśnie w kształcie półksiężyca.

mensa (ołtarza)

Część ołtarza, na której kładzie się najświętsze postacie. Dawniej umieszczano w niej relikwie, zaś dzisiaj umieszcza się je z powrotem w podstawie ołtarza. Na mensie kładzie się obrus. W czasie uroczystego poświęcenia ołtarza mensę biskup namaszcza olejem krzyżma świętego.

metropolia

Prowincja kościelna, która składa się z kilku diecezji. Na jej czele stoi arcybiskup metropolita. Nie ma on jednak władzy jurysdykcyjnej w podległych sobie diecezjach. Jest to jednostka organizacji Kościoła, która ułatwia kontakt ze Stolicą Apostolską.

metropolita

Biskup na stolicy metropolitalnej, czyli pierwszej diecezji w metropolii. Jego tytuł to arcybiskup metropolita. Ma on prawo noszenia paliusza.

monochromia

Jednobarwne malowidło, przeważnie na ścianie.

mozetta

(łac. *moz(z)etta*) Pelerynka, może być z małym kapturkiem, noszona przez biskupa oraz na mocy przywilejów także przez prałatów i kanoników na rókiecie. Używa się również nazwy: *mantolet* lub *mucet*.

mszał

Księga liturgiczna zawierająca teksty modlitw i przepisy potrzebne do celebracji Mszy Świętej. Dotychczas posiadamy już trzy wydania mszału rzymskiego w języku łacińskim: 1969/1970, 1975 i 2002. W języku polskim wydano mszał rzymski w roku 1986, nie licząc wydań studyjnych i wydań odnowionych.

mucet

Słowo pochodzące z języka włoskiego (*mozzetta*). Jest to rodzaj krótkiej peleryny (narzuty), sięgającej do łokci, zapinanej z przodu, noszonej przez duchownych katolickich. Biskupi noszą mucet koloru fioletowego, kardynałowie czerwony, a papież białą lub karmazynową. Niektórzy duchowni mogą nosić mucet koloru czarnego z czerwonym (fioletowym) obszyciem zarówno wokół całości, wokół dziurek przy guzikach oraz

---

¹⁸ Modlitwa z MR Piusa V przy wkładaniu manipularza: *Merear, precor, domine, manipulum portare mente flebili, ut cum exultatione portione accipiam cum iustis.*

guzików w tymże kolorze. Do czasu ostatniej reformy mucet miał jeszcze z tyłu mały kapturek¹⁹. Jest on oznaką władzy, jurysdykcji.

nawa

Przestrzeń wnętrza kościoła przeznaczona dla wiernych, wyodrębniona najczęściej kolumnami lub filarami. Może być nawa główna czyli środkowa oraz nawy boczne i nawa poprzeczna (por. rysunek na początku słownika).

nawikulariusz

Łacińskie: *navicularius*: ministrant niosący łódkę, czyli naczynie z kadzidłem.

neofita

Nowo-ochrzczony. Wierny, który otrzymał sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego. Potocznie także nowo-nawrócony²⁰.

Nunc dimittis

Zwyczajowa nazwa Pieśni Symeona (Łk 2,29-32), którą śpiewa się lub odmawia w czasie komplety.

odpust

łac. *indulgentia* (1) Jest to łaska, jaką otrzymuje dobrze usposobiony wierzący za pośrednictwem Kościoła, dla przewyciężenia skutków doczesnych grzechu. Polega ona na darowaniu kar doczesnych za grzechy już odpuszczone w sakramencie pokuty. Skutkiem grzechu jest bowiem zerwanie komunii z Bogiem i kara wieczna oraz kara doczesna, czyli nieuporządkowane przywiązanie do stworzeń. Komunię z Bogiem odzyskujemy przez rozgrzeszenie, a oczyszczenie z kar doczesnych następuje pod wpływem poddania się pokucie. Na drodze pokuty może nam pomóc Kościół poprzez wsparcie nas łaską Chrystusa i świętych. I to jest właśnie odpust. Otrzymujemy go poprzez wypełnienie czynu wskazanego przez Kościół i przez umocnienie naszej jedności z Kościołem (Ojciec nasz, Wierzę, modlitwa w intencjach bliskich Ojcu Świętemu). Odpust może być także ofiarowany duszom w czyśćcu (por. KKK 1471-1479). (2) Słowem odpust określa się także w Polsce święto patronalne parafii, ponieważ jest ono związane także z możliwością uzyskania odpustu.

offertorium

Nazwa obrzędu przygotowania darów w czasie mszy świętej.

oracja

(łac. *oratio*) modlitwa. Chodzi głównie o modlitwy odmawiane przez przewodniczącego liturgii, tak zwane modlitwy prezydenckalne.

ornat

Od łac. *ornare* - ozdabiać. Zewnętrzna szata używana przez kapłana i biskupa jedynie do celebracji Mszy świętej. Dzisiaj w Polsce mówimy o ornatach: (1) gotyckim (*planeta*), który przypomina szeroki płaszcz i (2) rzymskim (*casula*), który jest bogato ozdobiony haftami ale zakrywa jedynie plecy i przód celebransa, pozostawiając wolne ręce. Ten ostatni ornat był stosowany prawie wyłącznie przed reformą soborową.

pacyfikał

Od łacińskiego słowa *pax*. Krzyż, przy pomocy którego przekazywano dawniej znak pokoju. Mógł to być także krzyż pektoralny albo ewangeliarz.

paliusz

(łac. *pallium*²¹) Paliusz biskupi jest nadawany metropolitom przez Ojca Świętego. Dzisiaj jest to biała, wełniana taśma z wyszytymi 6 krzyżami. Otacza szyję, wspiera się jednak na ramionach i dwa jej końce,

¹⁹ Por. Paweł VI, List Apostolski motu proprio *Pontificalia insignia* (21.06.1968); Święta Kongregacja Obrzędów, Instrukcja *Ut sive sollicite* (31.03.1969); Święta Kongregacja Duchowieństwa. List okólny *De reformatione vestium choralium* (30.10.1970): AAS LXIII (1971) 314-315.

²⁰ Por. AA.VV. *Słownik wyrazów obcych* (PWN - Warszawa 1980)506;

koloru czarnego, spadają z przodu i z tyłu na ornat. Używany jest jedynie w czasie liturgii i oznacza funkcję metropolity w swojej metropolii oraz obowiązek podtrzymywania kontaktu ze Stolicą Apostolską. Noszenie paliusza jest wymagane przepisami Prawa Kanonicznego (KPK 437).

Papieże w ostatnim czasie również nosili paliusz podobny do metropolitów. Papież Benedykt XVI, od inauguracji swojego pontyfikatu (2005) do 29 czerwca 2008 nosił paliusz na wzór papieży z pierwszych wieków. Nawiązywał on w swojej symbolice do obrazu Dobrego Pasterza, który niesie zagubioną owieczkę na swoich ramionach. Okazało się jednak, że jest niepraktyczny, łatwo spada z ramion, i dlatego powrócono do formy sprawdzonej w poprzednich latach.

Pantokrator

(gr. *pantokrátos* – wszechwładca, pan wszystkiego) W chrześcijaństwie przedstawienie Chrystusa, jako króla i władcy, na tronie. Wyraża się w ten sposób przekonanie, po że dokonaniu dzieła zbawienia Bóg ustanowił Go Panem wszechświata. Patrząc na ten wizerunek pobudza nas on, aby wyznawać, „że Jezus Chrystus jest Panem, ku chwale Boga Ojca” (Flp 2,9-11). W starożytnych bazylikach wizerunki te znajdowały się w zwieńczeniu absydy, na oczach wszystkich. Jest to także jedna z głównych ikon tradycji bizantyjskiej (ikonostas).

paraliturgia

Dawniej tą nazwą oznaczano nabożeństwa, czyli wszystko to, co wykraczało poza ramy ścisłej liturgii. Dzisiaj nie używa się tej nazwy. Mówi się raczej o liturgii i nabożeństwach lub o nabożeństwach pozaliturgicznych. Nabożeństwa przygotowują (w sensie ścisłym lub dalszym) do przeżywania samej liturgii. Nie należy ich rozumieć jako jakiejś niezależnej formy kultu, jako coś „paralelnego” do celebracji liturgicznej.

paramenty liturgiczne

(łac. *paramentum* -ozdoba) tym wyrażeniem określa się na ogół szaty liturgiczne, używane przez biskupa, kapłana, diakona oraz całą służbę liturgiczną. W sensie szerszym odnosi się także to sprzętu używanego do celebracji.

paschał

Ozdobna i duża świeca, którą błogosławi się w czasie obrzędów Wigilii Paschalnej. Jest ona symbolem Chrystusa zmartwychwstałego, który przynosi nam nowe życie poprzez swoją ofiarę. Nawiązuje także do symboliki słupa ognia, który prowadził Izraelitów przez pustynię. Świeca ta powinna być co roku nowa, zrobiona z wosku i ozdobiona krzyżem, (cyfrą określającą rok), literami greckimi *alfa* i *omega* oraz dużymi granami, na znak Chrystusowych ran. Inne dekoracje powinny być stosowane bardzo roztropnie (nie powinno się umieszczać wizerunku Chrystusa Zmartwychwstałego lub baranka). Używanie urządzeń przypominających paschał jest formą oszukiwania i dlatego jest niedopuszczalne.

pasterka

Poprawna nazwa brzmi: Msza Święta Pasterska. Odprawiana jest w noc Bożego Narodzenia. Nazwa pochodzi od ewangelii czytanej wtedy - o przyjściu pasterzy z hołdem do nowonarodzonego Jezusa.

Pascha

(gr. *Pascha*, hebr. *pesah* - przejście). Etymologia jest dyskutowana. W pierwszym znaczeniu odnosi się do historycznego wydarzenia, związanego z pospiesznym spożywaniem baranka, śmiercią pierworodnych Egipcjan na skutek przejścia anioła śmierci oraz wyjściem Izraelitów z niewoli (Wj 12,3-13). W sensie szerszym było to przejście Izraelitów z Egiptu do Ziemi Obiecanej. Tym samym terminem określa się także doroczny obchód tych wydarzeń przez Żydów. Słowem Pascha określają także chrześcijanie wydarzenia zbawcze Jezusa Chrystusa: mękę, śmierć i zmartwychwstanie oraz wstąpienie do chwały. Precyzując, że jest to „Pascha Pana”.

pastorał

Laska biskupa (łac. *pastorale*). Kij pasterski. Udokumentowane użycie widzimy najpierw u opatów. Pierwsze wzmianki znajdujemy u św. Kolumbana (+615). Prawdopodobnie zwyczaj przekazywania go biskupom zaczął się na Wschodzie. W VII wieku przejęli to insygnium biskupi obszaru hiszpańsko-galijskiego.

---

²¹ płaszcz grecki, wierzchnia odzież.

Pater

Zwyczajowa nazwa modlitwy Pańskiej, czyli „Ojcze nasz”. Nazwa także pochodzi od pierwszych słów tekstu łacińskiego: *Pater noster, qui es in caelis*.

patriarcha

Pierwotnie tym mianem określano biskupa jednej z wielkich stolic „apostolskich”: Rzymu, Antiochii, Konstantynopola, Aleksandrii i Jerozolimy. Dzisiaj nosi to miano biskup Kościoła o własnej specyfice liturgicznej i prawnej (por. patriarcha Wenecji, Lizbony).

pektorał

Krzyż noszony na piersiach przez biskupa, opata, ksienię. Krzyż pektoralny (*pectorale, crux pectoralis*).

penitent

(łac. *poenitens* – żałujący, pokutnik) Osoba przygotowująca się i przystępująca do sakramentu pokuty i pojednania.

piksyda, pyxis

(łac. i gr. *pyxis*) Naczynie do przechowywania hostii świętych, najczęściej z pokrywką, czyli *puszka*. Często jednak używamy słowa „piksyda” na określenie głębokiej pateny, dla odróżnienia od właściwej puszki. Jest to niskie naczynie, w zasadzie bez nóżki, jednak dość głębokie, by pomieścić większą ilość komunikantów lub hostii.

piuska

(łac. *pileolus*) mała okrągła czapeczka, noszona na szczycie głowy przez duchownych katolickich wyższej rangi. Zasadniczo purpurowej używają biskupi, czerwonej kardynałowie, a papież nosi białą. Piuski noszą także niektórzy mnisi. Zwyczaj tego nakrycia głowy jest związany z praktyką tonsury, która podkreślała przynależność do stanu duchownego. Było to wygolone koło na szczycie głowy i trzeba było to miejsce w niektórych sytuacjach przykryć.

polichromia

Ogólna nazwa wielobarwnej dekoracji ścian lub stropów budowli. Może odnosić się także do dekoracji malarskiej rzeźb.

poliptyk

Wieloczęściowa część dawnego ołtarza nad mensą (retabulum), która składała się z szafy środkowej oraz dwóch lub czterech ruchomych skrzydeł bocznych. Nazwa odnosi się także do wieloczęściowego obrazu.

pontyfikał

(łac. *pontificale*) Księga liturgiczna zawierająca przepisy i teksty modlitw przeznaczone z zasady do celebracji sprawowanych przez biskupa. Po reformie Soboru Watykańskiego II pontyfikał, podobnie zresztą jak rytuał, został podzielony na księgi związane poszczególnymi celebracjami: np. *Ordo Confirmationis*, *Ordo ordinationis diaconi, presbyteri et episcopi ecc.* Nazwa ta odnosi się zatem do serii ksiąg liturgicznych, związanych z celebracjami biskupa.

portal

Ozdobna część wejścia do budynku (odrzwia). Czasem już w kościołach romańskich, a przede wszystkim gotyckich, zawiera cały program ikonograficzny.

portatył

(łac. *portatile*) Kamień, często zawierający relikwie męczenników, wkładany do mensy ołtarzowej w ołtarzach, które nie mogły być konsekrowane. W przeszłości *p* oznaczał też ołtarz przenośny. Sama kapsuła zawierająca relikwie (*capsella*) była umieszczana także w ołtarzach konsekrowanych.

portyk

Front budynku z głównym wejściem. Jego cechą charakterystyczną jest często rząd kolumn. Ponieważ stanowi część reprezentacyjną budynku dlatego jest specjalnie przyozdabiany. Portyk może także otaczać dziedziniec klasztorny.

predella

Z języka włoskiego. Po łacinie *gradus*. Jest to podstawa nastawy ołtarzowej (*retabulum*). Spoczywa bezpośrednio na mense. Powstała gdy panował styl gotycki i była dekorowana malowidłami, a nawet rzeźbą. W okresie baroku właśnie w predellę wkomponowano tabernakulum.

prefacja

Wstęp. Z łaciny: *prae* - przed, *fari* - mówić. Uroczysta, wprowadzająca część Modlitwy Eucharystycznej. Składa się z: (1) wezwania do oddawania chwały Bogu (theologia) przez Chrystusa (chrystologia) – *per Christum ad Patrem*, (2) wyraźnie wyszczególniony motyw dziękczynienia, (3) wprowadzenie do *Sanctus*.

prezbiterium

(1) Ogólna nazwa wspólnoty kapłanów danej diecezji (np. prezbiterium Kościoła krakowskiego). (2) Część kościoła, w której stoi ołtarz. Ponieważ w czasie celebracji ta część kościoła była dawniej zarezerwowana dla kapłanów i niższego duchowieństwa, dlatego powstała nazwa prezbiterium.

profesja

Słowem tym określa się w liturgii chrześcijańskiej i katolickiej uroczyste składanie ślubów zakonnych, jako aktu liturgicznego. Ponieważ składanie ślubów jest związane z wyznaniem wiary stąd nazwa: *professio*.

prokatedra

Kościół, który zastępuje katedrę lub pełni funkcję pomocniczą w stosunku do niej. Nie mylić z konkatedrą.

prospekt

Ozdobna obudowa organów. Nierzadko stanowi ważny element architektoniczny sam w sobie.

przeor

(łac. *prior*) Przełożony klasztoru. Nazwa używana przez niektóre zakony, jak np. dominikanów, karmelitów, kamedułów..

psalmy pokutne

Tradycja, od czasów ST, ukształtowała grupę 7 psalmów, jako modlitwę w szczególny sposób kształtującą ducha pokuty, koniecznego każdemu wierzącemu. Były to psalmy: 6; 32(31); 38(37); 51(50); 102(101); 130(129); 143(142). Nazwa funkcjonuje prawdopodobnie od VI wieku (Kasjodor †563). Zestaw tych psalmów zmieniał się nieco w ciągu wieków.

puryfikacja

Z łaciny: *purificatio*²². Słowo, którym w liturgii określa się czynność pozbierania cząstek, resztek z Ciała Pańskiego i Krwi Pańskiej. Robi się to na kredensie obok ołtarza lub na skraju ołtarza. Nigdy na środku, gdzie sprawowana jest Najświętsza Ofiara. Od puryfikacji pochodzi również *purifikaterz*.

purifikaterz

(*purificatio*) Ręczniczek, który używa się w liturgii wraz z kielichem lub naczyniami na chleb eucharystyczny. Służy do wycierania kielicha, palców celebrans a również do zbierania cząstek chleba eucharystycznego z *pateny* i *piksydy*. Przed oddaniem do właściwego prania dobrze byłoby przeprać go wstępnie i wodę wylać pod kwiaty lub do odpowiedniej studzienki, jeśli taka znajduje się w pomieszczeniach kościoła.

---

²² oczyszczenie.

puszka

Naczynie do przechowywania chleba eucharystycznego. Pierwotnie było to zwykłe naczynie z pokrywką. W wiekach średnich dodano nóżkę, która ułatwiała trzymanie, a również dawała pewną ozdobę temu naczyniu w którym znajdowało się Ciało Pańskie. Nazywana bywa również *cyborium*, bowiem swym kształtem przypomina owoc egipskiej lili wodnej, nazywany z grecka κιβώριον.

rejestr

W organach zespół piszczałek w układzie chromatycznym, o tej samej budowie i jednolitej barwie dźwięku. Inaczej głos.

relikwia, relikwie

(łac. *reliquiae* – szczątki, pozostałości, zwłoki). Częstki ciała (kości) jakiegoś świętego lub przedmioty należące do niego. Są przedmiotem czci w Kościele (okadzanie, ucałowanie, pali się światło przed relikwiami). Mówiąc dokładnie, to oddaje się cześć świętemu do którego szczątki należały i Chrystusowi, który w tym świętym się objawił. Podstawą do tej czci jest fakt, że ów święty, współpracując z łaską, umożliwił Chrystusowi objawić swoją zbawczą moc również we wspólnocie. Nasza cześć relikwii, to próba złączenia się ze świętym, by pomógł nam współpracować z łaską Bożą, jak czynił to on za życia.

relikwiarz

Ozdobne naczynie, często przypominające monstrancję, które służy do przechowywania relikwii i do okazywania im czci. Jednak czasami relikwiarzami mogą być całe sarkofagi, a nawet małe kościołki (np. Sainte Chapelle w Paryżu).

responsorium

łac. *responsum* - odpowiedź. Modlitwa obopólna - dialogowana, werset z psalmu, tekst liturgiczny zwykle złożony z dwóch lub trzech wierszy. Często jest to odpowiedź na wezwanie kantora lub kapłana. Responsorium dłuższe używa się dzisiaj po czytaniach w Godzinie czytań. Responsorium krótkie jest po czytaniach w pozostałych godzinach. Sama nazwa sugeruje, że jest to formuła modlitewna, która ma pomóc w daniu odpowiedzi na słowo Boże. Tę formę modlitwy rozwinął św. Benedykt. Responsorialna forma recytacji (śpiewu) psalmów: zgromadzenie liturgiczne odmawia naprzemian z kantorem.

retabulum

łac. Nastawa ołtarzowa. Ozdobna część ołtarza, nad mensą, z dokładnie określonym programem ikonograficznym. Może być malowana lub rzeźbiona. Od epoki gotyku ustawiana na tzw. predelli. Rozwinęła się także w formę tryptyku lub nawet poliptyku.

rezurekcja

Procesja urządzana w niedzielę zmartwychwstania wcześniej rano lub w nocy, bezpośrednio po zakończeniu Wigilii Paschalnej. Jest podjęciem wezwania anioła stojącego przy Grobie: *idźcie i powiedzcie braciom - On żyje* (por. Mt 28,10). Zaczyna się zatem przy Grobie Pańskim i po trzykrotnym obejściu kościoła, kończy się uroczystym *Te Deum* w kościele. Praktyka pochodzi z Niemiec i Austrii. W pewnym momencie stała się praktycznie najważniejszym momentem obchodów wielkanocnych. Pozostała już dzisiaj w niewielu Kościołach partykularnych, a przede wszystkim w Polsce. Z chwilą ponownego odkrycia przez Kościół Wigilii Paschalnej akcent celebracji wielkanocnej, rezurekcja przeszła na drugi plan, choć nadal spełnia ważną rolę w przeżyciu Zmartwychwstania Pańskiego. Dzisiaj procesja ta, aby zachować swój właściwy sens, powinna być kontynuacją obchodów Wigilii Paschalnej, choć nic nie przeszkadza, aby odprawiać ją rano.

rokieta

(łac. *rochettum, rocchettum*) Komża z wąskimi rękawami, często z podbiciem, używana przez kanoników i prałatów gdy uczestniczą tylko w liturgii nie celebrując.

rytuał

(łac. *rituale, Rituale romanum*) Księga liturgiczna zawierająca przepisy i teksty liturgiczne przeznaczone do sprawowania sakramentów i sakramentaliów. Po reformie Soboru Watykańskiego II składa się z osobnych

ksiąg przeznaczonych do poszczególnych celebracji. Np. *Ordo Baptismi Parvulorum*, *Ordo Exequiarum*, *De Benedictionibus ecc.* Słowem rytuał określa się także przebieg celebracji liturgicznej.

sarkofag

Nazwa starożytna pochodzenia pogańskiego. Oznacza ozdobny grobowiec, podobny do trumny (Z greckiego: *sarkophagos* – mięsożerny).

skrutynium

Etap przygotowania do przyjęcia sakramentów Wtajemniczenia chrześcijańskiego. Jest to celebacja liturgiczna, której celem jest modlitwa Kościoła o uwolnienie katechumena od skutków grzechu i wpływu złego ducha oraz umocnienie go do przyjęcia darów Zbawiciela. W okresie katechumenatu mamy do czynienia z trzema zasadniczymi skrutyniami, celebrowanymi zazwyczaj w 3, 4 i 5 niedzielę Wielkiego Postu.

soboty

Niewysokie podcienia, otaczające zazwyczaj dawne drewniane kościółki i cerkwie. Odeskowane, pokryte jednospadowym dachem dawały schronienie tym, którzy przychodzili wcześniej na nabożeństwa, niejednokrotnie w sobotę wieczorem – stąd ich nazwa. Służyły też jako podręczne magazyny sprzętu kościelnego.

stiuk

Dekoracje z masy wapiennej pomieszanej z kruszywem, znajdujące się kościoła barokowych i rokokowych, a także późniejszych. Nazwa wywodzi się od nazwy samego materiału.

stuła

(łac. *stola*) Część stroju kapłańskiego. Wywodzi się z rzymskiej długiej szaty. Dzisiaj ozdobna szarfa, którą zakłada kapłan na albę lub komżę, jako znak urzędu kapłańskiego. Stulę nosi także diakon, lecz zakłada ją inaczej (z lewego ramienia do prawego biodra).

sygnaturka

Nazwa niedużego dzwonu (dzwonka), znajdującego się w wieżycy, w zasadzie nad ołtarzem lub na skrzyżowaniu naw. Dzwoniono nim przed rozpoczęciem celebracji oraz przede wszystkim w czasie podniesienia, konsekracji. W ten sposób dawano na zewnątrz sygnał tego co dzieje się w kościele. W czasie rozwijającego się kultu eucharystycznego na głos tego dzwonka wierni wykonujący swoje codzienne prace odrywali się od nich, by wypowiedzieć jakiś akt strzelisty. Było to wyznanie wiary w prawdziwą obecność Syna Bożego pod postaciami eucharystycznymi.

święta Pańskie

Święta, które bezpośrednio uobecniają tajemnice z życia naszego Zbawiciela w kalendarzu całego roku. Są to zatem takie jak Boże Narodzenie, Zmartwychwstanie itd., oraz święta przywołujące Jego przymioty: Najświętszego Serca Pana Jezusa, Chrystusa Króla, Miłosierdzia Bożego itd.

tęcza

zwana czasami: łuk tęczy. Belka lub łuk blisko sklepienia między prezbiterium a nawą główną. Umieszczony jest tam krzyż z wizerunkiem Chrystusa. Często obok krzyża umieszcza się także postać Matki Najświętszej i św. Jana Apostoła lub św. Jana Chrzciciela. Nazwa pochodzi z księgi Rodzaju i nawiązuje do tęczy, która pokazała się na niebie w chwili gdy Bóg zmiłował się nad ludźmi po potopie i zawarł z nimi przymierze (por. Rdz 9,12-13). Jest to znak zmiłowania Bożego, które dokonało się najpełniej w Jezusie Chrystusie. Matka Najświętsza i św. Jan uobecniają Kościół pod Krzyżem, który wstawia się za nami i za całym światem.

tiara

Uroczyste nakrycie głowy noszone przez papieża do czasów Pawła VI w 1963. Były na nim umieszczone trzy korony, oznaczające potrójną władzę papieża: duchową, doczesną i nad czyśćcem. Związane to było z pojęciem Kościoła, który dzielił się na Kościół pielgrzymujący (na ziemi), chwalebny lub tryumfujący (święci w niebie) i cierpiący (dusze w czyśćcu). Tiara pochodziła z kultury wschodniej. Potrójną koronę wprowadzono w czasie niewoli awiniońskiej papieży.

transept

Poprzeczna nawa kościoła, która najczęściej oddziela korpus nawy głównej od prezbiterium.

tryptyk

Patrz *poliptyk*. Trzyczęściowy obraz, umieszczony na predelli, którego boczne skrzydła są ruchome i służą często do zakrywania części środkowej.

tum

Dawna nazwa katedry. Może pochodzi od niemieckiego *Dom*.

tumba

Kamienny grobowiec, podobny do skrzyni, przykryty płytą, na której często przedstawia się ozdobny wizerunek zmarłego. Czasem tą nazwą określa się także podziemia z takimi grobowcami.

turyferariusz

Ministrant niosący kadzidło. Nazywany także potocznie *turyfer*.

wypominki

pobożna praktyka wymieniania imion zmarłych podczas modlitwy i specjalnych nabożeństw. Praktyka ta pozwala rozwijać cnotę miłości, która jest fundamentalna jeśli chodzi o pomoc tym, którzy są w czyśćcu (nauczanie Kościoła o wymianie darów duchowych – obcowanie świętych). Ludowe nazwy to: zalecki, ...

vasculum

naczynko na wodę, które znajduje się na ołtarzu lub blisko tabernakulum. Służy do zbierania okruszyn z postaci eucharystycznych, najczęściej z palców ministra rozdającego Komunię Świętą. Tam również wkłada się hostię jeśli spadnie na ziemię w czasie rozdawania Komunii Świętej. Tej wody nie powinno wylewać się do zlewu, lecz do specjalnej studzienki znajdującej się za ołtarzem lub pod rośliny.

zacheuszki

Czerwone lub zielone krzyże, wymalowane na ścianach kościoła, najlepiej na jego elementach konstrukcyjnych. W tych miejscach biskup namaszczał ściany olejem Krzyżma świętego w czasie obrzędów poświęcenia kościoła (dedykacji). Powinno ich być dwanaście (liczba Apostołów) lub cztery (liczba Ewangelistów). Pod krzyżami mogą być umieszczone świeczniki ze świecami lub lampki, które zapala się w dniu poświęcenia oraz zawsze w rocznicę poświęcenia. Znak ten mówi o ewangelizacyjnej roli wspólnoty Kościoła, która gromadzi się w tym budynku.

Polska nazwa nawiązuje do spotkania Pana Jezusa z Zacheuszem siedzącym na drzewie (Łk 19,2-10). Nie należy zacheuszków mylić z kinkietami.

zaduszki

Potoczna nazwa Wspomnienia Wszystkich Wiernych Zmarłych – Dzień Zaduszny (2.XI) oraz nabożeństwa wypominków.

zakrystia

(łac. *sacristia*). Pomieszczenie w kościele, najczęściej w pobliżu ołtarza, w którym przechowuje się księgi liturgiczne, naczynia, szaty i wszystko co jest konieczne do sprawowania liturgii. W zakrystii celebrans i służba liturgiczna przygotowują się do celebracji. Odpowiedzialny za zakrystię jest *zakrystian* lub inaczej *kościelny*. Zakrystia powinna mieć także część dobrze zabezpieczoną przed kradzieżą i przed pożarem, gdzie przechowuje się najcenniejsze naczynia i szaty liturgiczne (skarbiec).

zwornik

Inaczej klucz. W kościołach gotyckich jest to zamknięcie dwóch części łuku w sklepieniu.

Bibliografia

- JOUGAN A. *Słownik kościelny łacińsko – polski*, Księgarnia św. Wojciecha – Poznań, Warszawa, Lublin 1958³.
- BERGER R. *Kleines liturgisches Lexikon*, Herder – Freiburg, Basel, Wien 1991.
- DAVIS J.G. *A Dictionary of Liturgy and Worship*, SCM Press LTD – London 1980.
- BOUYER L. *Architettura e liturgia* (Edizioni Qiqajon - Magnano 1994);
- LE GALL R. (Dom), *Dizionario di Liturgia* (Editrice Elle Di Ci - Leumann Torino 1994);
- AA.VV. *Gli spazi della celebrazione rituale* (Edizioni O.R. - Milano 1984);
- BERGER R. *Mały słownik liturgiczny* (W drodze - Poznań 1995)
- STEFAŃSKI J. (ks.) *Liturgia dla każdego* (Gaudentinum - Gniezno 1995);
- RICHTER K. *Was die sakramentalen Zeichen bedeuten. Zu Fragen aus der Gemeinde von heute* (Herder - Freiburg, Basel, Wien 1988);
- NADOLSKI B. *Leksykon liturgii*, Pallottinum – Poznań 2006.

Ryciny zostały zapożyczone z: N. ZINGARELLI. *Vocabolario della lingua italiana*, Zanichelli – Bologna 1973, 883n. oraz 132.